

fotografije: arhiv Slovenske Kinoteke

V spomin Jožetu Pogačniku

Peter Stanković

in memoriam

Privilegiran status celovečernega igranega filma med različnimi filmskimi formati je problematičen iz več vidikov. Eden od ključnih je, da avtorji, ki se ne udeležujejo pretežno na tem področju, pogosto ostajajo spregledani oziroma jih prepoznavamo po delih, ki morda sploh niso njihova najpomembnejša. V zgodovini slovenskega filma je eden od takšnih avtorjev Jože Pogačnik, ki je sicer posnel tri pomembne celovečerice, a imajo v njegovem filmskem

opusu še posebej veliko vlogo kratki dokumentarni filmi.

Pogačnik se je rodil leta 1932 v Mariboru. Po študiju režije na ljubljanski AGRFT se je najprej udeleževal kot filmski kritik, potem pa je začel snemati kratke dokumentarce. Vsega skupaj je posnel več kot šestdeset filmov te vrste. Vsebinsko so njegovi dokumentarci različni in segajo od športnih do propagandnih filmov,

vseeno pa so najpomembnejši tisti, ki jih je snemal na začetku svoje režiserske poti na temo različnih marginaliziranih družbenih skupin oziroma posameznikov. Med najbolj znanimi deli te vrste so **Na stranskem tiru** (1964) o sezonskih delavcih iz Bosne, ki gradijo moderne stanovanjske stolpnice, sami pa stanujejo v tesnih barakah in vagonih; **Jutrišnje Delo** (1965) o mladem sinu samohranilke, ki mora ponoči raznašati časopise; **Snaga je pol zdravja** (1967)

Jože Pogačnik na snemanju filma *Grajski biki*

Jože Pogačnik na snemanju filma *Grajski biki*

o ljubljanskih smetarjih in ljudeh z roba, ki brskajo po smeteh; **Ko sem majhen bil, sem bil zdrav, vesel** (1969) o svetu duševnih bolnikov¹; in **Cukrarna** o življenju v nekdanji ljubljanski tovarni sladkorja, ki se od časov, ko sta tam živetarila velika pesnika slovenske moderne, Dragotin Kette in Josip Murn, ni veliko spremenilo.

Za Pogačnikove družbenokritične dokumentarce je značilen surov filmski jezik, ki nekoliko spominja na estetiko italijanskega neorealizma oziroma takrat aktualnega srbskega novega filma. V tem duhu je posnel tudi svoj prvi igrani celovečerec, **Grajski biki** (1967). Gre za delo, ki obravnava usodo mladih sirot v od sveta pozabljenem dijaškem vzgojnem domu v starem gradu. Nastalo je po istoimenskemu avtobiografskemu romanu Petra Kavalarja (scenarij je z močnimi vsebinskimi intervencijami pripravil Primož Kozak), njegovi ključni kvaliteti pa sta vsaj dve. Prva je prepričljiv, a sočuten prikaz brezperspektivnosti življenja mladih gojencev, saj ureditev v vzgojnem domu njihovo odrinjenost iz družbe zgolj reproducira oziroma jo celo potencira. V tej povezavi tudi ni nepomembno, da lahko dogajanje v starem gradu razumemo kot neke vrste metafora za življenje v socializmu nasploh (gojenci so zaprti za debelimi zidovi, iz zvočnikov se razlegajo junaške pesmi o srečnem življenju v novem redu, mala elita vzgojiteljev se zabava po svoje in podobno). Kaj si je Pogačnik mislil o prisilni sreči, ki jo vzgojni dom ponuja gojencem (oziroma socialistična

oblast svojim državljanom), pove že presunljiv prizor, kjer gojenci ob zvokih optimistične pesmi »Lepo je v naši domovini biti mlad«, ki prihaja iz zvočnikov, brezvoljno poležavajo na prašnem dvorišču, eden od njih pa pri tem celo pokopava mrtvo podgano.

Druga kvaliteta *Grajskih bikov* je gibek filmski jezik. Tu je bil navdih očitno francoski novi val, konkretno pa gre za celo vrsto skrajno igrivih prijemov, kot so na primer neobičajni koti snemanja, igranje z ostrino slike, poudarjeno ekspresivna glasba, snemanje proti soncu, dramatična osvetlitev, afektirana igra in podobno. Pogačnikov celovečerni prvenec v tej povezavi sodi med izrazno najbolj prožne slovenske celovečerce šestdesetih let (pa takrat konkurenca res ni bila slaba; v tistem času sta Hladnik in Klopčič snemala svoja najboljša dela), čeprav je treba opozoriti, da so vsi ustvarjalni prijemi mestoma uporabljeni brez občutka: kot da bi Pogačnik že svojim prvim celovečercem hotel pokazati vse, kar zna, zaradi česar se filmsko platno neredko kar upogiba pod težo različnih skrajno ekspresivnih rešitev. Toda po drugi strani se takšna izrazna neučakanost lepo prilega vsebinskemu okviru filma. Gre za to, da je tudi doživljajski svet mladih gojencev skrajno napet in ekscelen. Ker fantje vedo, da pred seboj nimajo nikakršne prihodnosti, tiste nekaj malo svobode, ki si jo priborijo v opresivnem domu, vedno porabijo – tako kot film sam – za divji ekscelen zabave, dogodivščin in uporniških gest. Mimogrede: v *Grajskih Bikih* je bilo prvič v zgodovini slovenskega filma mogoče videti popolnoma golo žensko telo.

Grajski biki so naleteli na soliden gledalski in kritični odziv. Niso pa bili

njegovi neprizanesljivi prikazi temnejših plati življenja v socializmu po godu oblasti, tako da Pogačnik zaradi njega po lastnih besedah ni prišel do priljubljenosti za snemanje novih celovečercem:

»Ker sem s svojim celovečernim prvencom (...) ogrozil njeno nedotakljivo popolnost, me je tedanja oblast utišala z osemnajstletnim delovnim postom«². Svoje delo je torej nadaljeval zlasti v žanru krajšega dokumentarnega filma. Tu je snemal dela vseh vrst (še posebej so mu ležali športni dokumentarci), ki so na različnih festivalih tudi pobirala vrsto nagrad. Med najpomembnejšimi so Prešernova nagrada za **Derby** (1965) in **Naročenega ženina** (1965), glavna nagrada v Oberhausnu za **Zlate fante** (1970), srebrni medved v Berlinu za **Tri etude za Cathy in Miloša** (1971) ter srebrni lev v Benetkah za **Sledim soncu** (1972).

K celovečernemu filmu se je Pogačnik lahko vrnil šele v osemdesetih letih, ko je partijski nadzor nad kulturno produkcijo popuščal. Leta 1985 je posnel svoj drugi igrani celovečerec, **Naš človek**. Tudi ta film je do oblasti kritičen, saj s prikazom kalvarije direktorja neke tovarne, ki ga je partija žrtvovala, da bi nezadovoljne delavce odvrnila od resničnih težav, spretno izpostavlja enega ključnih problemov socializma v praksi, ki je, da v svojem boju za Človeka pogosto pozablja na – človeka. Se pa *Naš človek* od *Grajskih bikov* razlikuje po formalni plati. Gre namreč za film, ki je v celoti posnet v skladu z načeli t. i. klasičnega realističnega stila in se torej odreka vsem tistim ustvarjalnim prijemom, ki so med drugim odlikovali *Grajske bike*. Da se je

1 Tršan, Lojz (2011): »Odblesk črmine: večer filmov režiserja Jožeta Pogačnika po izboru avtorja«. *Kinotečnik*, let XI, št. 6, februar.

2 <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1006> (dostopno 16. 3. 2016).

Naš človek

Južnišnje delo

Pogačnik kot avtor v tem času umirjal, priča tudi njegov naslednji – in hkrati zadnji – celovečerec, **Kavarna Astoria** iz leta 1989, kjer precej konvencionalno filmsko konstrukcijo spremlja še nostalgičen vsebinski okvir o usodi neke mariborske družine po koncu druge svetovne vojne (film je bil posnet po avtobiografsko obarvani literarni predlogi Žarka Petana).

Vendar pa umirjanje ne pomeni nujno izgube umetniške prepričljivosti. To velja tudi za *Kavarno Astoria*, ki je naletela na zelo lep sprejem in vse do danes velja za enega boljših slovenskih filmov iz druge polovice

osemdesetih let. Pogačnik je kasneje posnel še nekaj dokumentarcev (med njimi sta dokumentarni film o Francetu Balantiču, domobranskem pesniku, in Antonu Martinu Slomšku, narodno zavednem slovenskem škofu iz 19. stoletja), potem pa se je kot režiser upokojil.

V filmski svet je tako vstopil le še enkrat, in sicer leta 2008, ko je bil imenovan za člana razvpitega nadzornega sveta Filmskega sklada Republike Slovenije, ki ga je kmalu zatem nova vlada zaradi številnih kritik predčasno zamenjala. Po njegovem mnenju so bile razrešitve »politično motivirane«³.

Jože Pogačnik je poleg priznanj za svoje filme prejel tudi več nagrad za življenjsko delo: veliko zlato medaljo na 34. Festivalu jugoslovanskega dokumentarnega in kratkometražnega filma v Beogradu (leta 1987), nagrado Metoda Badjure na Festivalu slovenskega filma v Portorožu (leta 2005) in zlati red za zasluge Republike Slovenije (Tršan 2011, 11).

Jože Pogačnik, poet družbenega dna, pa tudi slovenskih športnikov in meščanov, je umrl 16. februarja 2016.

Na snemanju Kavarne Astoria

³ <http://www.demokracija.si/natisni.php?clanek=6457> (dostopno 1. 4. 2009).